

Ljubisav Marković:

KRATEK TEČAJ POLITIČNE EKONOMIJE

Sodobne proizvodjalne sile

3. Vzajemna vez med proizvodjalnimi silami in proizvodnimi odnosi

Proizvodni odnosi so se spreminjali v teku zgodovine. Kaj je bilo pogoj za njihov razvoj? Na to vprašanje je Marx znanstveno našel odgovor v proizvodjalnih silah družbe, predvsem v razvoju in spreminjanju orodja za delo. Proizvodni odnosi so nastajali in se spreminjali na podlagi razvitosti proizvodjalnih sil družbe in njihovem značaju. Proizvodne sile so torej primarnega pomena, ker so od njih odvisni proizvodni odnosi ter s tem končno tudi vsi drugi. V zapleteni zvezi s proizvodnimi odnosi pripada proizvodnim silam odločilna vloga.

Iz tega ni treba sklepati, da so proizvodni odnosi samo pasivna posledica proizvodjalnih sil. Nasprotno, tudi ti so aktivna sila, ki obratno vpliva tudi na razvoj proizvodjalnih sil in na samo proizvodnjo. V odnosu na proizvodjalne sile imajo proizvodni odnosi določeno samostojnost. Spremembe proizvodjalnih sil se ne odražajo avtomatično na proizvodnih odnosih. Rekli smo, da je med njimi določeno protislovje. Tudi to protislovje pa ima svoje meje, kajti končno, v splošnem smislu se mora razvijati skupno progresivno gibanje tako proizvodjalnih sil kakor proizvodnih odnosov.

Kakšno je v praksi gibanje proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov, to je, kako se med njima razvijata nasprotje in do česa pelje?

To gibanje je zapleten proces, ima svoj tok najprej v okviru istega načina proizvodnje. Na primer v okviru kapitalizma. Potem sledi posebno gibanje, ki pomeni zameno nekega družbenega reda z drugim, ki je naprednejši, višji. V tem se prepleta delovanje več elementov. Po eni strani deluje naravna težnja proizvodjalnih sil, da se osvobodijo okov, ki jih zanje predstavljajo stari, preživeli proizvodni odnosi ter da se namesto njih vzpostavljajo novi, taki, ki jim ustrezajo in jim odpirajo pot v nadaljnji razvoj. Kapitalistični odnosi, eksploatacija delavcev in kmetov, proizvodjanje za profit... predstavljajo danes očitno okove za moderne proizvodjalne sile in zato se upirajo na razne nači-

ne. Eden velikih takih uporov je bila na primer gospodarska kriza leta 1929/1933, ki je globoko pretresla kapitalistični svet. Strah pred gospodarsko krizo v kapitalizmu še danes pomeni priznanje, da je kapitalistični gospodarski sistem v globokem spopadu s proizvodjalnimi silami in da je potreben nadaljnji družbeni razvoj. Po drugi strani pa je za sam potek tega gibanja v času, ko je spopad med proizvodjalnimi silami in družbenimi odnosi že zelo dozorel, zelo važen tudi subjektivni element — zavest in akcija ljudi, da bi se odstranilo tisto, kar je preživelo ter da bi se proizvodjalne sile osvobodile za nadaljnji vzpon. Aktivnost ljudi, v našem primeru politična in družbeno-gospodarska vloga delavskega razreda, postaja odločilen činitelj za hitrejši in lažji prehod iz kapitalizma v napredni družbeni red, ki zaradi proizvodjalnih sil mora biti komunističen.

Izhodno točko tega gibanja predstavlja razvoj orodja za delo, materialnih proizvodjalnih sil družbe. Ljudje imajo pri tem običajno pred očmi kakšno korist, torej nekak opek cilj. Zato izpopolnjujejo in spreminjajo svoja orodja za delo, izboljšujejo organizacijo dela in s tem v zvezi dosegajo večje izkušnje. Izvabljeni z neposredno koristjo razvijajo ljudje svoje proizvodjalne sile v okviru obstoječih proizvodnih odnosov. (Ker se proizvodjalne sile množijo, se širijo tudi proizvodni odnosi, toda odnosi starega tipa, ki vladajo v tem obdobju.)

Ljudje v vsem tem ne vidijo družbenih posledic, ki jih sicer sami pripravljajo z borbo za določene bližnje interese. Ne zaveda se, da z razvojem svojih proizvodjalnih sil razvijajo osnovno vzmet, ki bo končno privedla do tega, da se bo družba, v kateri žive, popolnoma spremenila. Torej podzavestno pripravljajo gospodarski, zato pa tudi celotni družbeni preobrat, pri čemer je vseeno, ali to želijo ali ne. Tako je bilo v dosedanjih zgodovinskih družbah sama je podzavestno razvijala v sebi sile, ki so v določenem obdobju nujno pripeljale do spremembe celotne njene fiziognomije.

4. Splošni zakon razvoja

Družbeno gibanje se v svoji osnovi razvija kot gibanje protislovij med proizvodjalnimi silami in določenimi proizvodnimi odnosi in nujnosti, da se vzpostavijo karakterju proizvodjalnih sil ustrezajoči proizvodni odnosi.

Kako nastane to protislovje? To nastane zaradi razvoja družbenih proizvodjalnih sil. Obstoječi proizvodni odnosi, v čigar okvirih funkcionirajo te proizvodjalne sile, vplivajo aktivno in pozitivno na ta razvoj,

ga pospešujejo. V tem primeru so progresivna oblika za razvoj proizvodjalnih sil. Ščasoma pa začne zaostajati, to je, med razvojem začnejo proizvodjalne sile kazati vse bolj take karakteristike, ki so nasprotne obstoječim proizvodnim odnosom, in teže, da jih nekako preidejo, da se prebijajo iz njih, da bi se gibale dalje. Stari proizvodni odnosi jim več ne ustrezajo. Spremenili so se v zavoro proizvodjalnih sil. Proizvodjalne

sile se vse bolj upirajo tem okovom. Iz tega spopada proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov, ki so preživeli, nastaja revolucionarna preobrazba, prevrat v načinu proizvodnje, zamenjava starega z novim, višjim načinom proizvodnje. Smisel tega revolucionarnega skoka je v tem, da se vzpostavi višja oblika odnosa proizvodnje, oblika, ki ustreza proizvodjalnim silam družbe in daje dovolj prostora za njihov razvoj. Toda... za določen čas. V novi zgodovinski obliki prihaja spet na dan ista zakonitost v gibanju proizvodjalnih sil družbe in njihovih proizvodnih odnosov. V tem leži zakonitost svetovne zgodovine.

Nekdaj je po zamenjavi fevdalizma nujno nastopil kapitalizem. V teh pogojih je igral buržoazni razred revolucionarno vlogo. V imenu pravice in enakosti se je dvignil proti privilegijem in prednostim plemstva in duhovščine, ki so predstavljali uradno družbo. Stanovske prednosti plemstva, lokalna izoliranost, privezanost neposrednih proizvajalcev na zemljo, eksploatacija na temelju izven gospodarske prisljivosti, ozkost oblik družbenega življenja, mnogoštevilne pregrade in carine — več ne ustrezajo buržoaznemu razredu in načinu proizvodnje, katere proizvod in nosilec je sam. Ustanove in pojmovanja fevdalizma so se zgodovinsko preživele. V nasprotju so z novimi proizvodjalnimi silami, ki jih razvija buržoazija. Proizvodne sile, ki so zrastle v fevdalizmu, zahtevajo drugačne odnose proizvodnje. Za njihov svoboden razmah je nujno široko tržišče, svoboda v prenašanju blaga in kapitala, svoboda v preseljevanju velikih količin dela iz ene sfere proizvodnje v drugo, iz enega področja v drugo. Buržoazija pa, ne glede na gesla, s katerimi vzvalovi družbo, v vrenju, opravlja iste naloge, ki so objektivni izraz notranje narave proizvodjalnih sil družbe. Ta osvobaja družbo vseh fevdalnih omejitev in ozkosti. Hkrati pa osvobaja tudi ogromno večino družbe, proizvajalce njihovih sredstev za delo. Proizvodne sile družbe se sedaj razvijajo na temelju gospodarskega, to je blagovnega odnosa med pravno svobodnimi enakopravnimi pogodbeniki-kapitalisti in mezdni delavci. To je oblika, ki na tej stopnji razvoja proizvodjalnih sil družbe, tem najbolj ustreza.

Gibanje protislovja družbene proizvodnje pa s tem ni končano. Buržoazni odnosi proizvodnje silno pospešujejo razvoj družbenih proizvodjalnih sil. Ne prestanto revolucioniranje proizvodnje, njen ogromni razvoj je tisto, s čimer buržoazno obdobje čedalje prekaša vsa prejšnja obdobja družbene zgodovine. Buržoazija je z revolucionirala tehniko proizvodnje, promet, dala je človeku v službo moč velikih

rek, pare, elektrike itd. Odkriva nove, neslutene vires proizvodnje. Ves ta ogromni razvoj družbe pa se pojavlja kot sredstvo, s katerim hoče buržoazija doseči svoje ozke sebične smotre kot neugasljiva žerjaka za lastno obogatitvijo, za profitom. Toda prav to predstavlja tisto ozko podlago, ki jo razvoju proizvodjalnih sil vsiljujejo buržoazni odnosi proizvodnje. Buržoazni odnosi proizvodnje in razdelitve postajajo za proizvodjalne sile, ki jih je buržoazija zelo razvila, vsebolj tesni in zato se jim te vse bolj upirajo. Znova nastaja zgodovinska nujnost, da se preživele epoha družbe, ki je zasnovana na preživem načinu proizvodnje, zamenja z novo, višjo družbeno-gospodarsko ureditvijo. Družbi se vsebolj nalaga kot naravna nujnost ukinitve kapitalizma in prehod v komunizem.

Torej je temeljni zakon vsakega načina proizvodnje pa tudi celotnega družbenega reda, ki na njem stoji razvoj proizvodjalnih sil družbe in protislovij med proizvodjalnimi silami in starimi proizvodnimi odnosi družbe. Najbistvenejši, odločujoči element tega zamotanega razvojnega procesa pa je razvoj in sprememba materialnih proizvodjalnih sil družbe, orodij za delo.

Marx je zelo strnjeno izrazil celotno načelo materialističnega pojmovanja zgodovine njen osnovni razvojni mehanizem s

5. Narava sodobnih proizvodjalnih sil

Za neke države na svetu pravimo, da so gospodarsko razvite, da imajo močno industrijo. Gospodarstvo teh držav nam v nekem pogledu lahko pokaže sliko in glavne karakteristike sodobnih proizvodjalnih sil.

Kaj bomo tu karakterističnega videli?

Glavna odlika gospodarstva razvitih držav je v tem, da se v vseh panogah proizvaja na industrijski način. Povsod je temelj stroj in strojni sistem, pa naj gre za kopanje rude, gradnjo ceste, pašo živine ali pranje perila. Človeško delo je oboroženo z veliko mehanično močjo raznih strojev. Mnoge delovne operacije opravljajo stroji brez kakršnekoli človekove prisotnosti. Celotno tovarno so avtomatizirane.

Nadaljnja odlika je v tem, da ne moremo več govoriti o samostojnosti posameznih tovarnih in tehničnem smislu. Malone celotno gospodarstvo ima isto pogonsko moč: povezani sistem hidrocentral in termocentral, ki po daljnovidnih napajalnih tokovih vso industrijo, promet, mesta in naselja. Isti pogonski mehanizem vpliva na eni strani jaklo, na drugi strani pa striže ovce.

V gospodarsko razviti državi se kaže tudi zelo raznovrstna dejavnost. Izkorišča naravna bogastva, ki jih ima. Predeluje jih do konca v razne proizvo-

temi zgodovinski sklepi: »V družbeni proizvodnji svojega življenja vstopajo ljudje v določene nujne odnose neodvisno od njihove volje, v proizvodne odnose, ki ustrezajo določeni stopnji razvoja njihovih materialnih proizvodjalnih sil. Celotnost teh proizvodnih odnosov tvori ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, na kateri se dviga pravna in politična nadgradnja in kateri ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način proizvodnje materialnega življenja je pogoj za proces socialnega, političnega in duhovnega življenja sploh. Ne določa zavest ljudi njihovo bit, temveč obratno, njihova družbena bit določa njihovo zavest. Na določeni stopnji svojega razvoja prihajajo materialne proizvodjalne sile družbe v protislovje z obstoječimi proizvodnimi odnosi ali, kar je samo pravni izraz za to, z odnosi lastnine, v katerih okviru so se gibale dotlej. Iz oblik razvijanja proizvodjalnih sil se ti odnosi spreminjajo v njihove okove. Tedaj nastopa obdobje socialne revolucije.« (Marx — Predgovor h Kritiki politične ekonomije.)

Sodobna družba kaže najostreje vse karakteristike krize kapitalističnega načina proizvodnje, odtod tudi neobhodnost obdobja socialne revolucije na temelju protislovij silne razvitih proizvodjalnih sil in preživelih kapitalističnih odnosov proizvodnje.

Razvit promet — železnice, ladje, kamioni, telegraf itd. — prenaša lahko in hitro ogromne količine dobrin. V mestih je dosti uslužnih dejavnosti, ki so tudi mehanizirane in ki nudijo usluge strojem in ljudem. Med temi dejavnostmi je torej široko razvita delitev dela. Taka država pa se ne omejuje samo na predelavo svojih surovin. Surovine nabavlja iz drugih držav. Drugim pa pošilja nekatere svoje surovine. Prav tako nabavlja in izroča izdelane proizvode drugim (po izmenjavi). Je torej povezana z drugimi gospodarstvi. Zavzema določeno mesto v mednarodni delitvi dela.

V taki državi je zelo veliko znanstvenih zavodov, laboratorijev, raziskovalnih ekip. Veliko število znanstvenikov neposredno proučuje ter tehnično in ekonomsko spremlja gospodarstvo. Znanost je torej v vsej svoji razpredenosti postala neposredni soudeleženec proizvodnje — od nege piščancev pa do odkritja novih, ogromnih virov energije in reševanja problema njene uporabe.

Gospodarstvo take države kaže vsestransko povezanost na bazi strojne proizvodnje. V njej se je razpredlo povezano mehanično okostje — centrale, daljnovidni, stroji, železniške proge in telefonsko-telegrafске linije.